

FRAZER-IMREGH MONIKA

Girolamo Donato, Velence szószólója, költő és filozófus

Jelen életrajz egy a 15. századi itáliai humanistákat bemutató, készülő monográfia része. Céлом, hogy a magyar olvasóközönség előtt kevésbé ismert, mindazáltal jelentős irodalmi vagy filozófiai tevékenységet folytató tudósok munkáját bemutassam. A közös szál e humanisták között az, hogy mindannyian Angelo Poliziano levelezőtársai és barátai. A tanulmány szorosán kapcsolódik a levelezés problémáit taglaló más írásaimhoz, és mintegy azok háttérül szolgál.¹ Az alábbiakban tehát a legújabb kutatások eredményeit is belefoglalva ismertetem Velence egyik legjelentősebb humanistájának életrajzát.

Girolamo Donato, akinek családnevét Donà és Donati alakban is ismerjük, két évvel volt fiatalabb Angelo Polizianónál, de csaknem húsz évvel tovább élt nála: 1456-ban született Velencében és 1511-ben halt meg Rómában.² Apja Antonio di Andrea Donato dalle Rose, anyja Lucia di Bernardo Balbi, mindketten patricius családok tagjai, akik különféle kisebb pozíciókban szolgálták a köztársaságot. A Velence hírességeit bemutató Egnazio kedves gyermekként beszél róla, aki szeretett énekelni és a kismadarakban gyönyörködni. Görögül sok más kortársához hasonlóan Teodóros Gaza latin fordításai alapján tanult meg.³ Nemesi család sarjaként egész életét a Velencei Köztársaság, a *Serenissima* szolgálatában töltötte. 1479-ben nősült meg, felesége Maria di Ludovico Gradenigo, esküvői tanúja legjobb barátja, Ermolao Barbaro volt. Tizenegy gyermeke született, akik közül kilenc maradt életben; két fia, Agostino és Filippo, Canea püspöke lett. Az állami szolgálat és a család mellett minden fennmaradó idejét az antik irodalomnak, a filozófiának és az egyházatyák írásai fordításának szentelte. A legtöbb velencei nemessel szemben tehát nem foglalkozott kereskedelmi ügyletekkel, így vagyontalanul hunyt el.

Gyermekkorában kezdett latinul és görögül tanulni. Padovában Nicoletto Verniától tanult peripatetikus filozófiát és teológiát, első doktorátusát a szabad művé-

¹ Az életrajzhoz ld. FRAZER-IMREGH MONIKA: „Gondold azt, hogy nem is levelet, hanem [...] az emberi élet minden kényelmét küldöd – Angelo Poliziano és Girolamo Donato levelezése”, *Antikvitás és Reneszánsz* 7, 2021/1, 225–254. DOI: 10.14232/antikren.2021.7.225-254; FRAZER-IMREGH MONIKA: „Poliziano ódája Gentile Becchihez Giuliano de’ Medici halálára. Bevezető és forrásközlés”, *Antik Tanulmányok* LXV, 2021/2, 255–260. DOI: 10.1556/092.2021.00018.

² Az életrajzi adatokhoz ld. Paola RIGO, „Girolamo Donà (Donati, Donato)”, *Dizionario Biografico degli Italiani*, Vol. 40, Roma, 1991, 741–753. Jonathan BARNES, „Review: Girolamo Donato and Alexander of Aphrodisias”. *International Journal of the Classical Tradition*. Vol. 16 (2009/1). 58–74; Vittore BRANCA, „L’umanesimo veneziano alla fine del Quattrocento. Ermolao Barbaro e il suo circolo” in *Storia della cultura veneta. Dal primo Quattrocento al Concilio di Trento*, III/1, a cura di Girolamo ARNALDI – Manlio PASTORE STOCCHI, Vicenza, 1980, 125–175; 166–169.

³ Ermolao Barbaro, Poliziano és Pico is így sajátította el a görög nyelvet.

szetekben (a filozófiában és a filológiában) szerezte 1476. június 16-án. Ugyanott jogot is tanult 1489-ben, miközben Marco Dandoloval közösen az egyetem rektori tisztét viselte. A peripatetikus filozófiában végzett kutatásai és fordítói munkássága a város valaha élt Aristotelés-szakértőinek egyik legjelesebbjévé avatta. Az 1480/1481-es akadémiai évben tartott beszéde a mozdulatlan mozgatóról nagy elismerést vívott ki, Elia del Medigót pedig arra ösztönözte, hogy megírja *Quaestio de primo motore* [Az első mozgató kérdése] és *De efficientia mundi* [A világ működése] című értekezéseit.⁴

Állami megbízatásai közül az elsőt huszonhét esztendősen kapta: 1483-ban Velence szószólójaként szolgált II. René, Lotaringia hercege udvarában. A következő évben a Genovai Köztársaságban, 1486-ban a Portugál Királyságban járt el Velence képviselőként. 1488-ban I. Miksa német-római császár udvarában, 1489–1490-ben a Milánói hercegségben, 1491–1492-ben az Apostoli Szentszéken volt meghatározott ügyekben Velence követe.⁵

1492-ben megválasztották Ravenna kormányzójává két tisztségben: mint *podestà* és *capitano del popolo*. 1494–1495-ben a köztársaság ügyészeként (*avogadore di Comun*) működött. 1495 és 1497 között Brescia kormányzója. Itt fogadta fel fia nevelőjeként az albán származású tudóst, Marino Becichemót. Még bresciai kormányzósága idejében 1496-ban követségbe ment a Luccai Köztársaságba. 1497-től 1499-ig újra a Szentszéken követ. Majd a Ferrarai Hercegségben képviselte Velencét mint *visdomino*, ennek idejére vonatkozóan a források hol 1499-et, hol az 1500-as évet említik. 1501-ben ismét I. Miksa német-római császár udvarában szolgálja Velencét követként. Ugyanebben az évben egyike annak a 41 velencei nemesnek, akik az új dózsét megválasztották. Szintén ebben az évben követségbe indul a Francia Királyságba, ahonnan 1502-ben tért haza. 1503 és 1504 között Cremona kormányzója. Az utóbbi évben beválasztják a Tanács Bölcsői közé (*Savi del Consiglio*). II. Gyula pápa megválasztásakor a gratulációra induló követek közt szerepel, a gratulációra azonban a Cesare Borgia hadjáratai miatt kialakult politikai helyzetben 1505 márciusáig nem került sor. Később ez év során a hat dózsei tanácsos egyike lett. 1506-ban Kréta dózséjává nevezték ki. Ott tartózkodása idején Pietro Contarini számára

⁴ Ezek Velencében több kiadást is megértek *De esse et essentia et uno* című traktátusával együtt a *Quaestio de efficientia mundi* című kötetben, először 1488-ban. Ld. Alberto BARTOLA: „Elia del Medigo”, DBI, Vol. 38, 1990, 295–317; Giovanni LICATA a mű bevezetője alapján rámutat, hogy Donato kifejezetten támogatta a Krétáról frissen Padovába érkezett zsidó tudósok az egyetemi oktatásba való beilleszkedését, és ő biztatta, hogy az isteni okságról szóló tanulmányait megírja: „Elia del Medigo sulla causalità divina. Un’ edizione critica della *Quaestio de efficientia mundi* (1480)”, *Mediaeval Sophia* 14, 2013/2, 59–81, 60.

⁵ Donato diplomáciai tevékenységének nyomai főként a Velencei Állami Levéltárban követhetők, azonban Paola RIGO felhívja a figyelmet, hogy Girolamo Donának két névrokona is hivatalnok volt: egy nagybátyja 1481-ben tanácsos, egy fiatalabb férfi pedig kancelláriai jegyző volt 1500-ban: RIGO: 1991, 753. Hivatalos levelezésének rekonstrukciójához, kéziratban maradt epigrammáinak és magánlevelezésének későbbi kiadásaihoz ld. Paola RIGO, „Per il carteggio di Girolamo Donato. Inventario ed epistole inedite”, *Rendiconti dell’Accademia nazionale dei Lincei*, classe di scienze morali, storia e filologia, s. 8, XXIX (1974), 531–555.

írt szépirodalmi igényű levelében leírta az 1508. május 28-i, nagy pusztítást okozó krétai földrendést. Hivatala ugyanebben az évben ért véget, s 1509-ben újra csatlakozott a dózse tanácsosaihoz.

1509 áprilisában II. Gyula kiközösítette Velencét, és a Cambrai Liga megtámadta a Köztársaságot. Donato tagja volt annak a követségnek, amely a kiközösítés visszavonását kérte a pápától 1510-ben. A feladat teljesítése után Rómában maradt követként, s amikor a Cambrai Liga felbomlott, ő javasolta a Szent Liga megalapítását Velence, a Szentszék, Spanyolország és Anglia között, mely aztán 1511. október 5-én alakult meg. Kétségkívül ez volt politikai karrierjének csúcса, Velencében hősként ünnepelték. Már a nagy esemény idején gyengélkedett, két hét múlva pedig heves lázzal járó betegségben meghalt. Barátai közül néhányan nem zárták ki a mérgezés gyanúját. A Nagytanács járadékot ítelt meg özvegyének és kilenc még életben levő gyermekének. Életének viszontagságaira az egyiptomi hieroglifákat a bölcsek allegorikus írásaként értelmező Pierio Valeriano (1477–1558) utal *De litteratorum infelicitate* [A tudósok boldogtalansága] című dialógusában.⁶ Giovanni Degli Agostini szerint, amikor egy francia férfi hírt kapott a haláláról, megjegyezte róla: „Inkább volt tudós, mint államférfi, de mindkét hivatásban nagyszerű eredményeket ért el.”⁷

Saját művei és fordításai

Donato latinul és görögül is kiválóan írt. Sajnos számos műve elveszett, saját írásai közül fennmaradtak hivatalos levelei, a különböző követi megbízásain királyok, hercegek, pápák számára elmondott beszédei, politikai értekezései és költeményei.⁸ Két teológiai értekezést írt a görög orthodox dogmák cáfolataként: az egyiket a krétaiak számára fogalmazta görögül,⁹ az Apostoli Szentszék elsőbbsége védelmében,

⁶ Pierio Valeriano, *De litteratorum infelicitate*, Venetiis, 1620. Vö. Julia HAIG GAISSER, *Pierio Valeriano on the Ill Fortune of Learned Men: A Renaissance Humanist and his World*. Michigan, University of Michigan Press, 1999.

⁷ Giovanni Degli Agostini, *Notizie storico-critiche intorno la vita e le opere degli scrittori veneziani*, Venezia, k. n., 1754, II, 201–239.

⁸ Saját műveinek kiadásaihoz és kéziratok hagyományához ld. Paola RIGO, „Catalogo e tradizione degli scritti di Girolamo Donato”, *Rendiconti dell’Accademia nazionale dei Lincei*, classe di scienze morali, storia e filologia, s. 8, XXXI (1976), 49–80.

⁹ Arsenios (szül. Aristobulos) Apostolés (1468–1538), krétai származású, 1492-ben Velencébe költözött tudós segítségével, aki eleinte főként kéziratmásolásból élt. Arsenios Ióánnés Laskaris mellett dolgozott Firenzében Lorenzo de’ Medici számára, majd Velencébe visszatérve Aldo Manuzio nyomdájában a görög kiadásokon dolgozott Markos Musurusszal együtt. Mellettük Erasmusszal is összebarátkozott. Az ókori szerzők művei elé számos előszót írt. 1506-ban a Római Kúria a Velencéhez tartozó Monemvasia keleti rítusú püspökévé avatta, 1521-ben a Firenzében alapított Görög Kollégium feje (1524-ig). 1534-ben Velencében a San Giorgio dei Greci prédikátora lett. 1519-ben Rómában apja, Michaél *Iónia* című műve alapján kiadott egy gyűjteményt a híres görög filozófusok, hadvezérek, szónokok, költők jelmondataiból ill. szállóigéiből. E kötetbe belefoglalt egy rövid párbeszédet, amelyet maga fogalmazott, szereplői: egy könyvgyűjtő, egy könyvtáros és egy könyv. Leveleket és verseket is hagyott hátra.

amikor krétai dózse volt, ez az *Apologeticus ad Graecos de principatu Romanae sedis*. Egy másikat pedig a Szentlélek kettős eljövételéről fogalmazott, ez a *De processione Spiritus Sancti contra Graecum schisma*. A görög eredetiknek sajnos nyomuk veszett. Utolsó (negyedik) római követsége alatt azonban mindkét traktátust latinra is lefordította, és az *Apologeticust* II. Gyulának ajánlotta, amelyet Girolamo halála után fia, Filippo adott ki 1525-ben, Rómában. A *De processione* latin verziója kéziratban maradt, s a vége hiányos. Ezt Filippo X. Leónak ajánlotta, azonban mivel a Szentléleknek a Fiútól is (*Filioque*) való származását illetően olyan érveket tartalmazott, amelyeket a reformátorok is előszeretettel tárgyaltak, a kiadására nem került sor.

Jobbára fiatalabb korában írt versei (*Carmina*) kéziratban maradtak,¹⁰ és meglehetősen széles stílus-skálán mozognak: a legvaskosabb obszcenitásoktól az emberi méltóságot és a nyugalmat dicsőítő, Propertiust és Horatiust visszhangzó elégiákig. Barátait is megszólítja bennük: Antonio Flaminiót és Giovanni Pico della Mirandolát, akinek Padovába érkezését vergiliusi kérdéssel üdvözölte: „*Quis novus hic hospes?*”. A verses párbeszédet, amelyet 1481. május 10-én már befejezett, több más költeménnyel együtt könyvecskébe foglalva küldte el az ifjú mirandolai grófnak.

A bergamói orvos, Jacopo Tiraboschi elégiájában Donato asztrológiai tanulmányait, elégiáit és szatirikus vénáját dicséri.¹¹ Luciliushoz, Persiushoz és Juvenalishoz hasonlítja, valószínűleg Girolamo olyan munkáira utalva, amelyek mára elvesztek. Említettük már, hogy Elia del Medigo az első mozgatóról írt traktátusához Donato előadásából merített inspirációt, Ermolao Barbaro pedig 1480-ban neki ajánlotta latin fordítását Themistios *De somno* című művéből. Donatónak az egyik Poliziano által kiadásra szánt leveléből kiderül,¹² hogy ugyanebben az évben találkoztak Padovában Ermolao Barbaro és Pico társaságában, amikor is Poliziano felolvasta nekik gyászversét Giuliano de' Medici meggyilkolásáról.¹³

Filozófiai tanulmányaiban Barbaróhoz csatlakozott, aki Aristotelés első, görög kommentátorainak összes műveit kívánta lefordítani. Ez a program a korabeli latin filozófiai műnyelv megújítását, megtisztítását és megszépítését is céljául tűzte ki, amelyet Barbaro szerint a középkori skolasztikus filozófusok megfosztottak ókori választékosságától és eleganciájától – darabosságot és nehézkességet kölcsönözvén neki. A filozófia és az ékesszólás elválaszthatatlanságának antik ideálját kívánta tehát feltámasztani.

Girolamónak Picóhoz és Polizianóhoz fűződő barátsága hozzájárulhatott ahhoz, hogy a firenzei humanizmusnak a görög egyházatyák iránti érdeklődése benne is elmélyüljön, különösen a platonikus ál-Areopagita Dénes műveit illetően. Ambrogio Traversari és Marsilio Ficino Dénes-tanulmányait követően Donato

¹⁰ Firenze, Bibl. Laurenziana, *Laur. Strozzii*. 143.

¹¹ Jacopo Tiraboschi, *Carmina*, Ms.: Bergamo, Bibl. civ., *Lambda III*, 15.

¹² II, II. in Angelo Poliziano, *Letters*, Vol. I, Books I–IV (The I Tatti Renaissance Library 21), ed., transl. Shane BUTLER, Cambridge Mass. – London, Harvard University Press, 2006, 122.

¹³ Ld. FRAZER-IMREGH Monika, „Poliziano ódája Gentile Becchihez Giuliano de' Medici halálára. Bevezető és forrásközlés”, *Antiké Tanulmányok*, 2021/4, 261–268. DOI: 10.1556/092.2021.00019.

az első velencei humanista, aki Dénes leveleit (*Epistulae*) és az Isten neveiről szóló traktátusát (*De divinis nominibus*) latinra fordítja. Az utóbbi sajnos elveszett, a levelek fordítása azonban kéziratban fennmaradt.¹⁴ Szintén fennmaradt néhány részlet latin fordítása tőle Damaszkuszi János műveiből, főként a *De fide orthodoxa* [Az igaz hitről] címűből.¹⁵

Jelentős a fordítói munkássága. A görögről latinra fordított filozófiai művek közül azonban csak 1495-ben jelent meg Aphrodisiai Alexandros *De anima*-jából készített átültetése, Bresciában, Bernardino Misinta nyomdájában, szeptember 13-án. Miként Poliziano 1490. április 22-én Donatóhoz írt leveléből (*Epistulae* II, 13) megtudjuk, Poliziano is elkezdte Alexandrosnak egyéb műveit fordítani, akitől egyébként a *Problemata*-t már átültette, de nem adta ki. Azonban amikor értesült róla, hogy Girolamo már előrehaladt a munkában, előzékenyen visszalépett. Így Donatóé volt az első latin nyelvű, nyomtatásban is megjelent Alexandros, mely második kiadását 1502-ben érte meg, Velencében. 1496-ban Misinta kiadta még Girolamo fordítását Aranyuszájú Jánosnak a korinthosziakhoz írt első levél II. mondatát tárgyaló homélijából.

Donato barátai és megítélése

Levelezőtársai között megemlíthetjük a közeli jóbarátokat, Ermolao Barbarót és Giovanni Pico della Mirandolát, valamint Marsilio Ficinót, Polizianót, Pietro Bembot, Aldo Manuziót, Domenico Grimanit és Marcantonio Sabellicót.

Kortársai és közvetlen utókora nagyra becsülte tudását: Erasmus, Francesco Pisani és sokan mások elismerőleg nyilatkoznak kutatói tevékenységéről.¹⁶ Bár King tévesen közli, hogy Erasmus a *Ciceronianus*-ban dicsérte volna őt, az általa megjelölt helyen ugyanis Poliziano és Barbaro stílusát helyesli.¹⁷ Giovanni Battista Egnazio *De exemplis illustrium virorum Venetae civitatis* [Velence városa híres fiainak példái] című művében, később Paolo Giovio pedig az *Elogia virorum literis illustrium* [Kiváló humanisták dicsérete] címűben rajzolja meg igen kedvezően Girolamo arcképét.¹⁸ Francesco Sansovino 1581-ben kiadott várostörténetében: *Venetia città nobilissima et singolare* [Velence igen nemes és egyedülálló városa] mély tisztelettel

¹⁴ Ms. Vat. lat. 2934.

¹⁵ Ezt II. János portugál király nagynénjének, Filippának ajánlotta. Kiadatlan, Mss. Bergamo, Bibl. civ., Delta V, 29; Cremona, Bibl. gov., cod. 10683.

¹⁶ Francesco Pisani, *De universae philosophiae ornamentis*, Giovanni A. Nicolini, Velence, 1517 k., 266.

¹⁷ Erasmus, *Dialogus Ciceronianus sive de optimo genere dicendi*, Lugduni Batavorum, ex officina Joannis Maire, 1528, 224. (Ermolao Barbaro és Poliziano mellett teszi le a voksot: 219. Paolo Cortesio és Poliziano levelezéséről ír: „Cicero majma” 221–224.); Margaret L. King, *Venetian Humanism in an Age of Patrician Dominance*, Princeton University Press, 1986 (32014), 366–368: 367.

¹⁸ Giovanni Battista Egnazio, *De exemplis illustrium virorum Venetae civitatis*, Venetiis, 1554, 72; Paolo Giovio *Elogia virorum literis illustrium*, Basileae, 1577, 70–72;

beszél róla.¹⁹ Többen neki ajánlották munkájukat, például Gasparino Borro a *Commentum super tractatum sphaerae mundi* című írását,²⁰ Aldo Manuzio a Dioskuridés- és Nikandros-kiadásait, Marcantonio Sabellico helytörténeti művét, a *De situ Venetae urbis*-t,²¹ Pierio Valeriano pedig *Lusus*-át.²² Raffaele Regio mások mellett neki ajánlja *Dialogus cum Calphurnio de quattuor locis Quintiliani* [Párbeszéd Calphurnióval négy Quintilianus-helyről] című vitairatát.²³ Ermolao Barbaro, Bernardo Bembo és Aldo Manuzio mellett tehát a velencei humanizmus legjobbjai között tartják számon.

Rezümé

A tanulmány célja a humanista Girolamo Donato (1456–1511) életpályájának bemutatása. Röviden bemutatom a Velencei Köztársaság számára végzett politikai tevékenységét, különböző vezető tisztségeit, követi szerepléseit és karrierjének csúcsát: a Velencei Szent Liga (1511) létrehozásában betöltött kulcsszerepét. Ismertetem költői, filozófiai, teológiai és fordítói munkásságát. Kitérek tudós barátaira és megítélésére a humanisták közegeiben valamint az utókor szemében.

Kulcsszavak

Girolamo Donato, humanisták, Velence története

Abstract

Girolamo Donato, Venetian Advocate, Poet and Philosopher

This paper outlines the career of the humanist Girolamo Donato (1456–1511). It briefly presents his political activities for the Republic of Venice, his various leadership positions and legations, and the pinnacle of his career: his key role in the creation of the League of Venice (1511). Next, the article describes his poetic, philosophical, theological works and translations. Finally, it gives an account on his scholar friends and his reputation among the humanists as well as his posthumous fame.

Keywords

Girolamo Donato, humanists, history of Venice

¹⁹ Francesco Sansovino, *Venetia città nobilissima et singolare*, Venezia, 1663, 335, 588.

²⁰ *Editio princeps*: 1490, Velence. Ld. Benito Recchilongo, „Gasparino Borro (1430–1498 k.)”, DBI Vol. 13 (1971). Margaret L. King, *Venetian Humanism*, 368.

²¹ Sabellico ajánlásához ld. Giovanni Mercati, *Ultimi contributi alla storia degli umanisti*, II, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1939, 14, 74–76.

²² In Ioannis Pierii Valeriani *Praeludia*, Venezia, k. n. 1509.

²³ Franco PIGNATI, „Raffaele Regio”, DBI, Vol. 86, 2016.